


HET JAAR VAN...





Deze aanhef heeft niets te maken met de Chinese jaartelling, doch alles met een jaar lang speciale aandacht op nationaal, provinciaal en lokaal niveau voor een bijzondere categorie van ons culturele erfgoed. 2008 is het jaar van het religieus erfgoed, zoals 2003 bijvoorbeeld het jaar van de boerderij was en 2005 het jaar van het kasteel. Nederland heeft heel veel religieus erfgoed. Van 'rood' (kerken, kloosters, synagogen en moskeeën) en 'groen' (begraafplaatsen en bedevaartroutes) tot 'zilver' (reliëkhouders en kandelaars). En dan hebben we al die zaken als rituelen, processies, statenbijbels, religieuze feesten, priestergewaden en glas-in-loodramen nog niet genoemd.

Waarom een jaar lang de focus op religieus erfgoed nodig is? Omdat er steeds minder mensen naar de kerk gaan en die steeds kleiner wordende groepen het onderhoud en de exploitatie van hun kerk vaak niet meer kunnen opbrengen. Met als gevolg dat steeds meer kerken leeg komen te staan en gesloopt (dreigen te) worden. Als de kerk verdwijnt dan verdwijnen meestal ook de kerkbanken en de kunstvoorwerpen in de kerk, de beeldengroep aan de gevel, de rituelen en de begraafplaats. Daarmee verdwijnt niet alleen religieus erfgoed, maar ook cultureel erfgoed. Voor tallozen is de kerk immers niet alleen verbonden met godsdienst, maar ook met knikkers op het kerkplein, fietsen naar kantoor en kermis in het dorp. Voor hen markeert en symboliseert de kerk hun dagelijkse leefomgeving. De problematiek van het religieus erfgoed is daarmee niet alleen een probleem van de kerken, maar van ons allen.

Landschap Erfgoed Utrecht geeft in 2008 een tweetal publicaties uit over religieus erfgoed in de provincie Utrecht. Het ene boekje is geschreven door professionele architectuurhistorici. Daarin staan de 'Kathedralen van het Sticht' centraal, de Utrechtse variant van de van de neogotische bouwstijl voor Rooms-katholieke kerken aan het eind van de negentiende eeuw. Het tweede boekje heeft u in uw handen en heeft als thema '1000 jaar kerkgeschiedenis in Utrecht'. Dit boekje is geschreven door studenten kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en hun docent. De bachelorstudenten zijn binnen de grote lijnen die de docent hen aanreikte nader ingegaan op een Utrechtse kerk als illustratie van de kerkgeschiedenis. De artikelen pretenderen niet volledig of heel diepgravend te zijn; zij bieden wel een inzicht in de ontwikkeling van de kerkbouw in de loop der eeuwen. Deze jonge mensen, de erfgoedprofessionals van morgen, zijn gefascineerd geraakt door het religieuze erfgoed. Zij proberen hun fascinatie en enthousiasme over te brengen op de vele mensen die in Utrecht geloven, wonen, werken en recreëren. Ik geloof er heilig in dat zij daarin zijn geslaagd.

Mr. W.M.N. Eggenkamp  
Voorzitter Stichting 2008 Jaar van het Religieus Erfgoed



# INLEIDING

De opening van het Jaar van het Religieus Erfgoed vond plaats op het Domplein in de stad Utrecht. Stad en provincie Utrecht zijn door de eeuwen heen belangrijke centra geweest in de kerkelijke geschiedenis van Nederland. Willibrord nam deze plaats rond 690 als uitgangspunt voor zijn missiearbeid in de Noordelijke Nederlanden; in de vroege middeleeuwen was het bisdom in het verlengde van het rijkskerkenstelsel een belangrijke pijler in de machtsstructuur van het Duitse keizerrijk; in de hoge middeleeuwen ontstonden hier belangrijke bedevaartsoorden in Amersfoort en Rheden. In 1579 werd de Unie van Utrecht gesloten. Dat leidde weliswaar tot de vrijheid van geweten, maar al snel ook tot de vestiging van het calvinisme als enige publieke kerkgenootschap. In 1634 kreeg de stad Utrecht een (calvinistische) theologische faculteit als voorloper op de universiteit; in 1853 werd met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie het aartsbisdom Utrecht gecreëerd en werden in de stad en provincie belangrijke katholieke instellingen opgericht. Deze kerkgeschiedenis heeft ook de sporen nagelaten in de architectuur van kerkgebouwen in de provincie.

Landschap Erfgoed Utrecht heeft naar aanleiding van het Jaar van het Religieus Erfgoed het initiatief genomen om in samenwerking met de opleiding kunstgeschiedenis van Universiteit Utrecht een onderzoekswerkgroep met studenten te vragen om onderzoek te doen naar de kerkbouwgeschiedenis in Utrecht. Hierbij kregen de studenten ieder een kerkgebouw als onderzoeksobject toegewezen dat een bepaalde ontwikkeling in de geschiedenis van de kerk, liturgie, maatschappij of kerkgenootschappen moest representeren. Gestreefd is om voorbeelden te gebruiken uit de hele provincie Utrecht, van verschillende kerkgenootschappen en uit een periode van grofweg duizend jaar. De keuze is niet bepaald uit een behoefte aan volledigheid (dat is eenvoudigweg niet mogelijk in een zo rijk geschakeerde ontwikkelingsgeschiedenis) of een dwarsdoorsnede van de belangrijkste of mooiste kerken van Utrecht. De keuze biedt wel perspectieven op de diverse ontwikkelingen die de kerkbouw door de eeuwen heen hebben bepaald, in de hoop dat de geboden informatie het de lezer ook mogelijk maakt om andere kerkgebouwen, uit eenzelfde periode of van eenzelfde kerkgemeenschap, te helpen analyseren.





## WIE BOUWT BEPAALT ZIJN PLAATS...

Derdejaars studenten Kunstgeschiedenis hebben het onderzoek uitgevoerd en een eerste opzet voor het artikel geschreven. Zij besteedden daarbij bijzondere aandacht aan de invloed van liturgische eisen aan de architectuur en aan de context van de bouwopdracht. Architectuur, zeker kerkelijke architectuur, is een middel voor kerkgenootschappen om zich in de maatschappij te positioneren ofwel 'wie bouwt bepaalt zijn plaats'. Om de architectuur te begrijpen is het van belang om te weten wie precies als opdrachtgever optrad en op welke religieuze, liturgische, (kerk)politieke of maatschappelijke ontwikkeling werd gereageerd. In kerkbouw werd veel geld en intellectuele en ambachtelijke kunde geïnvesteerd, waarbij de architectuur drager was van een boodschap. Dit boekje is ook samengesteld om de bijzondere kwaliteiten van de kerken op architectuur- en cultuurhistorisch gebied onder de aandacht te brengen. De artikelen zijn (chronologisch) geordend onder vier thema's: *Eenheid onder de Utrechtse bisschop*; *Onenigheid en verbroken eenheid*; *Zichtbare verscheidenheid*; *De moderne kerk*. Deze thema's worden telkens kort ingeleid.

Aanleiding voor het Jaar van het Religieus Erfgoed is de leegstand en afstoting van veel religieuze gebouwen die door de afname van het kerkbezoek en door fusies van kerkgenootschappen overbodig zijn geworden. Een aantal van de hier beschreven kerken hebben ook te maken met deze ontwikkelingen. Zo staat de Lutherse kerk in Amersfoort te koop evenals de Gereformeerde kerk van Vreeland. Voor dergelijke gebouwen moet een goede herbestemming worden gevonden, die recht doet aan het verleden en aan de bijzondere kwaliteiten van de architectuur. Teneinde de sporen van 1000 jaar kerkelijke architectuur in Utrecht niet geheel uit te wissen.

Drs. Geert Medema,  
Utrecht, 2008